

HALKBİLİMİ
ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ
FOLKLOR RESEARCH ASSOCIATION

UHAD

Uluslararası Halkbilimi
Araştırmaları Dergisi

Sayı 5, Yıl 2020 | Issue 5, Year 2020

Geliş Tarihi: 29.10.2020 Kabul Tarihi: 29.11.2020

Entry Date: 29.10.2020 Accepted: 29.11.2020

ÇELİK TEN, H. (2020). "Ekoeleştirel Yaklaşım Bağlamında Şanlıurfa Efsaneleri", Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S.5, s.107-126.

EKOELEŞTİREL YAKLAŞIM BAĞLAMINDA ŞANLIURFA EFSANELERİ

İn the Context of Eco-Critical Approach Legends of Şanlıurfa

Hakan ÇELİK TEN*

Özet

Uygarlık tarihi, aslında doğa ile girilen mücadelenin bir tarihidir. İnsanın içinde var olduğu çevreyi tanınması ve ardından gelen çevre üzerinde hüküm sürme gayreti, uygarlık tarihinin gelişim çizgisindeki temel noktaları oluşturmaktadır. Doğaya karşı baskın olma çabası içerisinde kazanılan anlık zaferler, sürdürülebilir yaşamı tehdit eder hâle gelince modern dönemde doğa-insan ilişkisi yeniden tartışmaya açılmıştır. Yapılan tartışmalarda ekolojik bilinç esas noktayı oluştururken bu bilincin geliştirilmesi hususunda birçok düşünce ortaya atılmıştır. Böylesi bir bilinci vurgulayan ekoeleştiri, doğaya karşı farkındalık oluşturma gayesi içerisinde insan, doğa ve edebiyatı bir araya getirerek ekoloji ile kültür arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir akım olmuştur. Yakın dönemde yapılan çevreci tartışmalarda, modern insanın doğa ile kurduğu temas eleştirilirken geleneksel toplum yapısındaki insan-doğa ilişkisi ve buna bağlı olarak gelişen kümülatif bir bilgi olma özelliğindeki geleneksel ekolojik bilgi önem arz eder bir duruma gelmiştir.

Toplumun geleneksel ekolojik bakış açılarının görülmesi konusuna odaklanılan bu çalışmada, ekoloji ile kültür arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda kültürel ürün olarak Şanlıurfa efsaneleri seçilmiştir. Örnek olarak seçilmiş olan efsaneler, yerel kültürle birlikte düşünülerek toplumun doğaya yüklediği simgesel anlam, coğrafyanın insan kültürüne etkisi, geleneksel toplum yapısı içerisinde insanların çevreye nasıl yaklaştığı ve değer yargılarının neler olduğu irdelenmiştir. Bunun için Şanlıurfa kenti örnek alan olarak belirlenip bu kentin sosyokültürel yapısını yansıtan efsane anlatıları incelenmiştir. Yapılan incelemelerde su, hayvan, bitki, dağ, mağara, bitki ve meyve gibi unsurların üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu unsurlara yaklaşımda ise kutsiyetin ön plana çıkartılarak korumacı bakış açısının vurgulandığını söylemek mümkündür. Korumacı bakış açısı insan merkezli yaklaşım yerine doğa merkezli yaklaşımı esas almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Doğa, Ekoeleştiri, Geleneksel Ekolojik Bilgi.

Abstract

The history of civilization is actually a history of the struggle with nature. Human recognition of the environment in which it exists and the subsequent effort to rule over the environment are the main points in the development

* Araştırma Görevlisi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakancelikten1@gmail.com

line of the history of civilization. In the modern period, when instant victories gained in an effort to be dominant against nature became sustainable life-threatening, the relationship between nature and man was re-discussed. In the discussions, many thoughts have been put forward about the development of this consciousness, while ecological consciousness is the main point. Emphasizing such consciousness, eco-development has become a current that draws attention to the relationship between ecology and culture, bringing together people, nature and literature in order to create awareness of nature. In recent environmental discussions, the contact of modern man with nature has been criticized, while the relationship between man and nature in the traditional structure of society and the traditional ecological knowledge in the characteristic of being a cumulative knowledge that develops accordingly has become important.

In this study, the relationship between ecology and culture was examined. In this context, Sanliurfa legends were selected as cultural products. As an example, the Legends chosen, together with local culture, the symbolic meaning that society imposes on nature, the impact of geography on human culture, how people approach the environment within the traditional structure of society, and what value judgments are examined. For this purpose, the city of Sanliurfa was identified as a model area and the myth narratives reflecting the sociocultural structure of this city were studied. In the studies, it is seen that elements such as water, animals, plants, mountains, caves, plants and fruits are focused on. In the approach to these elements, it is possible to say that the protectionist point of view is emphasized by highlighting the sanctity. The protectionist perspective is based on the nature-centered approach rather than the human-centered approach.

Keywords: Şanlıurfa, Nature, Eco-Criticism, Traditional Ecological Knowledge.

Giriş

Doğa-insan ilişkisi, uygarlık tarihinde yaşanan gelişmelere paralel olarak sürekli bir değişim içinde olmuştur. Dünya üzerinde şimdiye kadar yaşanan tarihsel süreçlere bakıldığında uygarlık tarihinin genel olarak avcı-toplayıcı toplum, tarım toplumu ve endüstriyel toplum olmak üzere üç farklı döneme ayrıldığı görülmektedir. Bu dönemlerle birlikte ortaya çıkan farklılaşmalar bireyin ve toplumun hayat standartlarında birtakım değişimlerin yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Yaşanan her bir değişim, birçok alanda olduğu gibi doğa-insan ilişkisini de etkilemiştir.

En erken toplum biçimlerinden olarak gösterilen avcı-toplayıcı toplum yapısında, bilindiği üzere insanoğlunun doğanın sundukları üzerinden yaşamını idame ettirmesi söz konusudur. Bu durum, doğa-insan ilişkisinin uyum odaklı gelişmesi gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Gücün daha çok doğada olduğu anlaşılan yapı içerisinde, insanoğlunun kendisine sunulanlar karşısında doğaya minnet ve/veya korku ile yaklaşımı söz konusudur. Doğa merkezli bakış açısı toplum içerisinde birçok unsurun yanında animist dünya görüşünün şekillenmesinin de önünü açmaktadır. En genel hâliyle animist dünya görüşü, tabiatta var olan her şeyin bir ruhunun olduğu ve insanoğlunun bu ruhlarla iyi geçinmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır¹. Kendisine sunulanı kaybetmek istemeyen kişi, doğa ile kutsallık arz eden ilişkisi ve bu ilişkinin sağlıklı şekilde yürütülmesi için kendi içinde birtakım inançlar, tabular, ritüeller vb. unsurlar barındıran kozmolojik bir evren tasarımını animist dünya görüşü ile geliştirmiştir. Böylece uygarlık

¹ Animist dünya görüşü ve diğer toplumsal gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Belek, 2016).

tarihinin en erken döneminde insanın doğa ile barışık bir şekilde çevresine anlamlar yüklediği ve kendisini doğanın bir parçası göreyerek sosyal ve dini hayatını şekillendirdiği anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte toplumsal gelişim çizgisi, bitki yetiştirme ve hayvan evcilleştirme yöntemlerinin geliştirilmesiyle birlikte tarım toplumu olma yolunda ilerlemiş ve bu ilerleyiş içerisinde doğaya hâkim olma düşüncesi de giderek artmaya başlamıştır. Toplum içinde insanların iş bölümüne gitmesi, hayvan gücünden yararlanması ve gündelik hayatta kullanılmak üzere alet-edevat gibi araçları geliştirmesi gibi unsurlarla insanoğlunun doğal çevreyi değiştirici etkisinin arttığı anlaşılmaktadır. Tarım toplumlarında doğanın kutsal olduğuna ve yaşamın devamı açısından insanoğlunun doğaya muhtaç olduğuna yönelik düşünceler varlığını korusa da artık gelişen şartlar doğrultusunda yavaş yavaş insanın doğaya hükmü düşüncesi belirmeye başladığı söylenebilir.

Toplumsal gelişimin yakın döneminde Batı toplumları merkezli yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan sanayi devrimi ve bununla birlikte gelişen endüstriyel toplum yapısı ile insanın doğa karşısındaki hâkimiyeti iyiden iyiye artmış ve doğa-insan ilişkisi insanoğlunun hükmü yönünde ilerlemiştir. Batıda yaşanan devrimler ve aydınlanma düşüncesine bağlı olarak gelişen bilimsel bakış açısı, sekülerleşme, pozitivist düşünce gibi gelişmeler birçok alanda olduğu gibi doğaya karşı yaklaşımlarda da değişimleri ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ön plana çıkan modern yaşam tarzı ile birlikte toplum içerisinde, geleneksel bakış açısında yer alan doğaya anlam yükleme alışkanlığının terkinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Yaşanan anlayış değişikliği ile birlikte doğayı bütün olarak görüp ona kutsal anlamlar yükleyen bakış açısından doğanın hâkimi ve hatta sahibi olmaya yönelik bakış açısına doğru geçişin ortaya çıktığı fark edilmektedir. Böylece en eski dönemden en yakın döneme doğru gelindiğinde doğa-insan ilişkisinde, doğa aleyhinde gelişmelerin yaşanarak kutsal, korkulan, minnet duyulan bakış açısından; insanın doğayı istediği şekilde kullanma ve tüketme hakkını elde ettiği bakış açısına geçildiğini söylemek mümkündür. Toplumun bakış açısında yaşanan böylesi bir değişim ile belirli bir süre zaman geçirildiğinde, doğadaki tahribatın artması ve yaşanan tahribatın sürdürülebilir hayatı tehdit eder boyuta gelmesi ile birlikte bazı çevrelerce modern dönem doğa-insan ilişkisinin eleştiriye açıldığı görülmektedir.

İnsanlık tarihinin yakın döneminde özellikle sanayileşme ve tüketim toplumu yönündeki hızlı ilerleyiş çevre kirliliği ve doğa tahribatını artırmıştır. Bu durum çevreci eleştirileri beraberinde getirmiştir. Ekolojik çevre üzerine dikkatin çekilmesi ile ekoeleştirici, çevrecilik, derin ekoloji, ekofeminizm, toplumsal ekoloji gibi yaklaşımlar ortaya atılarak ekolojik düzenin yeniden oluşturulması konusunda çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar en genel hâliyle doğa-

insan ilişkisinin modern dönemde almış olduğu hâl, bu ilişkisinin doğaya olan etkisi ve buna çözüm önerileri başlıkları etrafında şekillenmektedir.² Her bir konu başlığı, kendi bakış açısına göre konuya yaklaşarak çözüm önerilerinde bulunmaktadır.

Tartışmalar içerisinde ekoeleştirici, edebiyat ile kurduğu bağ ile dikkat çekmektedir. ekoeleştirici, insan ve doğa arasındaki güçlü bağa vurgu yaparak ekolojik bilincin oluşturulması çabasıdır. Bu çaba içerisinde edebiyattan yararlanma gerekliliği vurgulanmaktadır.

Ekoeleştirici terimine ilk olarak William Rueckert tarafından kaleme alınan “Edebiyat ve Ekoloji” (1978) adlı yazıyla dikkat çekilmiş ve Cheryll Glotfelty’nin çalışmaları ile bu alan akademik zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Glotfelty’nin çevre ve edebiyat konusuna odaklanması ve bu konuda bir antoloji oluşturma isteği ile ortaya çıkan *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* (1996, *Ekoeleştirici Okumaları: Edebi Ekoloji’nin Dönüm Noktaları*) başlıklı yayın, alanın referans çalışmalarından olmuştur. Ekoeleştirici ve edebiyatın tam anlamıyla akademik bir alan olması ise 1992 yılında ABD’nin Nevada Eyaleti Reno kentinde ASLE’nin (Association for the Study of Literature and Environment /Edebiyat ve Çevre Araştırmaları Derneği) kurulmasıyla olmuştur. Bundan sonra çıkarılan dergiler ve farklı ülkelerde yürütülen dernekleşme faaliyetleriyle alandaki araştırmalar artırılmıştır. Türkiye’de ise bu alana Serpil Oppermann, Ufuk Özdağ ve Nevin Özkan’ın 2009 yılında düzenlediği “The Future of Ecocriticism: New Horizons” (Ekoeleştirici’nin Geleceği: Yeni Ufuklar) adlı konferans ve ardından yayınlanan kitapla dikkat çekilmiştir. Ardından Türkiye’de de birçok isim çeşitli edebî metin incelemeleri ve çözümleme yöntemleriyle konunun üzerinde durmuştur.³ Bu öncü çalışmalardan sonra ekoeleştirici başlığı altında edebiyat ile çevre beraber ele alınarak bir araştırma alanının oluşturulduğu görülmektedir.

Ekoeleştirici, edebiyat eleştirisi ve kuramları içinde, edebiyat ve kültür metinlerini çevreci bir bakış açısıyla yorumlayan, edebiyat ile çevre, ekoloji ile kültür arasındaki ilişkileri inceleyen tek akımdır. Ekoeleştirici, bozulan ekolojik dengelerin sosyal ve kültürel etkilerini sosyo-kültürel bağlamlarda incelemektedir. Canlıların ve cansız olarak tanımlanan inorganik maddelerin birbiriyle ve çevreleriyle ilişkilerinin edebî metinlerde nasıl betimlendikleri, edebiyatın söz konusu ilişkiler ağına yaklaşımı, edebî ve kültürel anlatılarda dil kullanımı, ifade biçimleri ve yöntemleri, ekoeleştiricinin odaklandığı başlıca ilgi alanlarını oluşturmaktadır (Oppermann, 2012: 9).

Doğa-insan ilişkisi, ekolojik yönden incelenirken ortaya çıkan ekosistemin kuru bir çevreden ibaret olmadığı, bu sisteminin insan doğası açısından kültürle sıkı bir ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır ki yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere ekoeleştirici için bu noktada dikkat

² Çevreci yaklaşımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Garrard, 2017; Keleş vd., 2015: 183-242).

³ Ekoeleştirici yaklaşımlar üzerine yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ergin ve Dolcerocca, 2016: 299- 302).

çekmektedir. Bu durumda başta edebiyat olmak üzere kültürel ürünleri çevreci bakış açısı ile incelemek insanın doğa ile kurulan kültürel bağın görülmesini sağlamaktadır.

Ekoeleştirel yaklaşımda doğa ve edebiyatın yan yana getirilmeye çalışılmasında insanlarda çevre bilinci oluşturma düşüncesi hakimdir⁴. Bu yan yana geliş ile birlikte edebi ürünler çevreci bakış açısıyla birçok boyutta incelenir olmuştur.

Ekoeleştiri yalnızca edebiyat eserlerinde doğanın nasıl yansıtıldığını incelemeyi, doğaya yüklenen simgesel anlamları, bu anlamların oluşturduğu düşünce kalıplarını, nehirlerin, denizlerin, toprak, bitki ve hayvan türlerinin insan kültürlerini nasıl şekillendirdiğini, dilin nasıl kullanıldığını, çevre sorunlarına nasıl yaklaşıldığını, metin içindeki değer yargılarını ve benlik kavramlarını da mercek altına alır (Oppermann, 2012: 25).

Görüldüğü üzere edebi bir metin, ekoeleştirel yaklaşımla birçok farklı açıdan ele alınabilmektedir. Şüphesiz edebi ürünler içinden çıktıkları toplumun yapısını yansıtmaya potansiyeline sahiptir. Bu durum bir toplumda doğa ve kültür ilişkisinin nasıl şekillendiğini anlamada konusunda bu ürünlere başvurmak gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Toplumun birçok kesiminin sosyo-kültürel yapısını görme hususunda halk edebiyatı ürünleri, bünyesinde zengin malzeme barındırmasıyla ön plana çıkmaktadır. Halk edebiyatı ürünleri arasında efsaneler ise ekoeleştirel yaklaşım için son derece uygun veriler sunma potansiyeline sahiptir. Efsaneler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında toplumun çevresini algılama şeklini görme imkânı elde edilebilir. Böylesi bir yaklaşım efsaneler aracılığıyla insan-doğa ilişkisi ve bu ilişki etrafında şekillenen geleneksel bilginin ne olduğunu görme fırsatı sunmaktadır.

1. Geleneksel Bilgi Kapsamında Efsane ve Şanhurfa

İnsanlığın yaşamış olduğu uygarlık tarihinin en son dönemine gelindiğinde, insanoğlunun doğaya yaklaşımında ciddi değişimlerin ortaya çıktığı ve bu değişimden kaynaklı olarak ekolojik dengenin bozulduğu düşüncesi birçok farklı kesim tarafından dillendirilir olmuştur. Ekolojik dengenin bozulmasına bağlı olarak modern dönemde çevreci eleştiriler artmış ve bu konuda çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Modern dönemdeki insanın doğayı tahrip edişi, onun doğaya karşı değişen bakış açısına bağlanırken bu durumda geleneksel toplum yapısındaki doğa-insan ilişkisi incelenmesi gereken bir husus olmuştur. Günümüzde dünya ile insan arasındaki geleneksel ilişkinin görülmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri efsanelerdir.

İçinde doğup yetiştiği doğal çevreyi anlama ve anlamlandırma çabasında olan insanoğlu, gözlemleri ve edindiği deneyimlerle doğa karşısındaki ilk bilgilerini edinmiş ve yaşamını idame

⁴ Ekoeleştirin gelişimi ve edebiyat ile ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çelik ve Ortakçı 2019; Oppermann, 2012:9-57).

ettirme hususunda son derece önemli olan bu bilgilerden geçerliliğini koruyanları geleneksel bilgi hâline getirip sonraki nesillere aktarma yolunu gitmiştir. Geleneksel bilgi, halkbilimi alanında son dönemin dikkat çeken başlığı olmuş ve bu alanın tanımlanıp sınırlandırılması konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır⁵. Hiç şüphesiz toplumlar tarafından geleneksel bilgi, ekoloji üzerine de oluşturulmuştur. Konu bu yönüyle de irdelenmesi gereken bir alanı doğurmaktadır. *Bu bağlamda “Geleneksel ekolojik bilgi” olarak değerlendirilen yaklaşım, toplumların doğal çevrenin bütün koşulları ve bütün imkânları karşısında yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla hayata geçirdiği her türlü fikir, keşif, pratik, inanç ve davranışların tamamıdır* (Yılmaz, 2019: 213). Bunlar toplumun uzun yıllardır içinde bulunduğu doğal çevre ile kurduğu ilişki sonucunda biriktirdiği tecrübelerdir. Dolayısıyla bu tecrübeler uzun gözlemler ve deneme yanılma süreçlerini bünyesinde barındırmaktadır.⁶

Geleneksel bilgiyi kültürün birçok noktasında görmek mümkündür. *Bir kültür veya yerel topluma ait, bu kültür ve sosyal yapı kapsamında hayatın içinden elde edilmiş yerel bilgi, doğayla iç içe yaşayan halklarda daha fazla gözlenir. Yerel bilgi kapsamında değerlendirilen hususlar, gelenek ve göreneklerde, halk meteorolojisinde, halk tıbbında, halk mutfağında vb. kendini gösterir.* (Yolcu ve Aça, 2019: 866).

Özellikle geleneksel toplum yapısı içerisinde kolektif bilinç ve tutumları yansıtan bu yerel bilgilerin taşındığı bir başka araç ise sözlü anlatı türleridir. Bunlar içerisinden efsaneler, yerelin bulunduğu çevre hakkındaki görüşlerini ve edindiği deneyimlerini sıklıkla ele alındığı anlatılar olarak göze çarpmaktadır. Bu sebeple efsane anlatıları incelenirken toplumun geleneksel ekolojik bilgisi de görülecektir.

Halk edebiyatı başlığı altında incelenen efsaneler, teşekkül ettiği toplumun kültürünü çeşitli boyutuyla gösterme potansiyeline sahiptir. Anlatan ve dinleyen üzerinde inandırıcılık gücü olan bu anlatılarda, toplumun doğa karşısındaki geleneksel bakış açısı ile birlikte geleneksel bilgilerini de görmek mümkündür.

Efsane hakkında birçok tanım yapılmıştır. Fakat en genel hâliyle gerçek veya hayalî, belirli bir şahıs, olay ve yer üzerine anlatılıp sözlü kültürde nesilden nesle aktarılan kısa anlatılar olarak tanımlanmak mümkündür. Köken açıklama yönüyle özellikle mitlerle yakınlaşan efsanelerde olayın mit anlatılarına göre daha yakın zamanda geçmesi ve mekân olarak yeryüzünü kullanması onu mitolojiden ayıran özelliklerdir. Anlatılan konu yakın ve uzak geçmişle alakalı

⁵ Geleneksel bilgi kavramı ve bu kavramın halkbilimi alanındaki yeri ile geleneksel belleği oluşturan deneyim, ürün ve aktörlerin kültür ile ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Özdemir, 2018).

⁶ Geleneksel ekolojik bilgi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Kılıç, 2019).

olsa da kanıt göstermeye dayalı olduklarından, bu anlatıların inanılabilirlik seviyesi yüksektir. Ayrıca efsaneler genel olarak bir unsurun kökenini ve ortaya çıkışını işlemektedir. Bu anlatılar temelde bir unsurun oluşum nedenini açıklama potansiyeline sahiptir. Ayrıca toplum hayatında önemli bir yere sahip olan varlık veya nesnenin topluma mal edilmesini sağlama, toplumun kendine has bakış açısını, geleneklerini, sosyal davranışlarını bir sonraki nesle aktarma gibi işlevleri de vardır.⁷

Efsaneler içeriklerine göre çeşitlere ayrılmaktadır. En genel hâliyle *yaratılış efsaneleri, tarihsel efsaneler, olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler ve dinlik efsaneler*⁸ olmak üzere farklı başlıklar altında toplamak mümkündür.

Boratav (2015: 120), efsaneler hakkında “*Efsaneler halkın çaresizliklerini, umutlarını, özlemlerini, dünya görüşlerini bütün öteki halk edebiyatı türlerinden daha keskin belirtirler; çünkü inanış konusudurlar büyük bir bölüğüyle.*” şeklinde bir yorum yapmaktadır. Toparlamak gerekirse efsaneler bünyelerinde taşıdıkları ve Boratav’ın da üzerinde durduğu keskin belirtilerle toplumun sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olma imkânı elde edilmesini sağlamaktadır.

Her sözlü anlatı türünde olduğu gibi efsaneler, toplumun belirli ihtiyaçlarını giderme özelliğine sahiptir. İnsan içinde bulunduğu ekolojik çevreyi anlamlandırma ihtiyacı gütmektedir. Böylesi bir ihtiyacı giderme noktasında ise efsaneleri oluşturduğu anlaşılmaktadır. Efsane anlatılarında bir su birikintisinin, taşın, ağacın, bir yapının vb. unsurların nasıl oluştuğunun açıklanması ile kişinin çevresine yüklediği anlamları göstermek mümkündür. Bu anlam, varlıklar arasında bağın kurulmasının da önünü açmaktadır. “*Efsaneler, insan ile insanı, insan ile coğrafyayı, insan ile diğer varlıkları, insan ile maneviyatı birbirine gönül bağı ile bağlayan unsurlardır*” (Demir, 2013: 19).

Efsanelerle kurulan bağ, insan-doğa ilişkisinin hangi yönde şekillenmesi gerektiğini de belirtmektedir. Efsane anlatılarının ekolojik bakış açısı ile incelenmesi insanın çevresi ile kurduğu bağın nasıl oluştuğunu görme imkânı sağlamaktadır. Ayrıca geleneksel kültürdeki doğa-insan bağının görülmesi açısından da önemli bilgilere ulaşılması imkanını vermektedir.

Bilindiği üzere efsaneler anlatı içerisinde yaptığı göndermelerle anlatının şekillenmesi aşamasında yerel kültürden en üst seviyede beslenen ürünlerdir. Efsanelerin ekoeleştirel

⁷ Efsane tanımı, özellikleri ve işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aça vd., 2015: 144-149; Kaya, 2014: 317-321; Sakaoğlu, 2013).

⁸ Efsane çeşitleri ve bu çeşitlerde işlenen konular hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Boratav, 2015: 112-120).

çözümleme sürecinde içinde şekillendiği yerel kültür yapısını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Birçok efsane anlatısını bünyesinde barındıran Şanlıurfa, uzun geçmişiyile farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış bir şehirdir. Yapılan arkeolojik çalışmalarla şehirde Paleolitik Çağ, Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağına ait kalıntılar bulunmuştur. Ayrıca yakın dönemde gerçekleştirilen Göbeklitepe kazılarıyla tarihi 12.000 yıl öncesine dayanan tapınak kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu uzun geçmiş içerisinde genel olarak bakıldığında, en eski dönem paganist unsurlardan üç büyük dinin ve Roma/Bizans, Arap, Selçuklu ve Osmanlı gibi önemli medeniyetlerin etkisi altında şehrin ve sosyo-kültürel yaşamın şekillendiği görülmektedir. Şehrin tarih boyunca Avrupa'dan Ortadoğu'ya uzanan önemli yollar üzerinde yer almış olması da yine onun farklı kültürlerin etkileşim alanı olmasının önünü açmıştır.

Şanlıurfa'nın bu özellikleri onun günümüzde tarihi-turistik bir yapıyla ön plana çıkmasının önünü açmıştır. Bu yapının içerisinde din önemli bir etki gücüne sahiptir. Şehrin çoktanrılı dinlerden Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinlere uzanan manevi doğası, sosyo-kültürel hayatın birçok noktasına iz bırakmıştır. Üç büyük dinin kutsal kabul ettiği mekânların varlığı, tarihi eskilere dayanan ibadethaneler, halkın etrafında bir inanç sistemi geliştirdiği türbe ve yatırlar ile *peygamberler şehri* olarak anılması, şehrin sosyo-kültürel hayatında dinin çok etkili olduğunu göstermektedir.

Şehir sadece inanç dünyasıyla değil tarımsal arazisiyle de dikkat çekmektedir. Konumunun Fırat ve Dicle arasındaki verimli araziler üzerinde olması ekonomisinde tarımın önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Sulama imkânlarının artması ile verimli ovalar bölgedeki kalkınmada önemli bir rol oynamıştır. Bunun dışında hayvancılık da kent ekonomisinde önemli yer tutarken yakın dönemde sanayi yönünde de gelişmelerin yaşandığı da görülmektedir.

Karasal bir iklime sahip olan şehirde, yazlar çok kurak ve sıcak, kışlar ise yağışlı ve ılık geçmektedir. Bu durum kentin doğal bitki örtüsünden fakir bir coğrafya içerisinde yer almasına sebep olmaktadır.

Geleneksel mimaride dar ve labirentvari sokakların şehrin sosyo-kültürel yapısına uygun şekilde dizayn edilmiş evlerle şekillendiği görülmektedir. Geleneksel Urfa evleri, genel olarak haremlik ile selamlık olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Bu evlerde küçük bir hayat (avlu), odalar, eyvan, ahır vardır. Ayrıca mermer bir havuz, kuyu, curun (yalak) ve ağaçların yer aldığı çiçeklik yine bu evlerde rastlanan unsurlardır.

Şehir bütün bunların dışında kale ve surları, köprüleri, hanları, geleneksel el sanatları, yemekleri, adet, gelenek ve görenekleri ile de dikkat çekmektedir.⁹

Sonuç olarak Şanlıurfa tarihi, çok kültürlülüğü, dini yapısı, coğrafyası, iklimi, ekonomisi gibi unsurlarla sosyo-kültürel hayatı şekillenmiş bir şehir olma özelliğine sahiptir. Şehrin sahip olduğu bütün bu özellikler anlatılarda kendini hissettirmektedir.

2. Şanlıurfa Efsanelerinin Ekoeleştirel Çözümlemesi

Geleneksel ekolojik bilginin elde edilmesi konusuna odaklanılan bu çalışmada, ekoloji ile kültür arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu kapsamda kültürel ürün olarak efsaneler seçilmiştir. Örnek olarak seçilmiş olan efsaneler, yerel kültürle birlikte düşünülerek toplumun doğaya yüklediği simgesel anlam, coğrafyanın insan kültürüne etkisi, geleneksel toplum yapısı içerisinde insanların çevreye nasıl yaklaştığı ve değer yargılarının neler olduğu irdelenmiştir.

Şanlıurfa'nın sosyo-kültürel hayatının şekillenmesinde birçok efsanenin etkili olduğu konuyla ilgili ilk incelemelerde göze çarpan husustur. Bu anlatılar birçok konuda olsa da su kaynağı, akarsu ve göller ile kuyular hakkında daha fazla örneğe rastlanmaktadır. Bu durum yaşanan coğrafya içerisinde toplumun suyu özel bir yere koyduğu izlenimi vermektedir.

Su konulu efsaneler içerisinde en popüler olanı *Halilürrahman ve Aynzeliha Gölü Efsanesidir*. Nemrut ve Hz. İbrahim arasında geçen bu meşhur anlatıda günümüzde kentin en uğrak mekânının oluşum nedeni açıklanmaktadır. Efsaneye göre Hz. İbrahim kendisi için hazırlanan ateşe atıldığında ateşin yandığı yer göle, odunlar ise balığa dönüşmüştür. Bu gölün yakınında ise Zeliha'nın göz yaşlarından ortaya çıkmış olan küçük bir göl de oluşmuştur ve göl adını bu oluşum gerekçesinden almaktadır.¹⁰ Bu anlatı etrafında şekillenen inanç doğrultusunda Balıklıgöl ve Aynzeliha Gölü ve göl içerisindeki balıklar koruma altına alınmıştır. Anlatıya bağlı olarak oluşan halk inancına göre göl ve göldeki balıklar kutsanmaktadır. Efsanelerin atfedildiği kutsal mekânlara zarar vermek veya saygısızlık göstermek sonu ölüme kadar giden türlü belaların yaşanmasına sebep olacağına inanılmaktadır. Ayrıca yine aynı mekânda yer alan Hz. İbrahim'in doğduğu mağara da kutsal mekân kabul edilerek saygı çerçevesinde yaklaşılacak alan olmuştur. Aynı mağaranın içerisindeki su da şifa verici özelliğiyle ön plana çıkarılmaktadır. Göl, mağara ve balıklar gibi unsurların dışında efsanenin şekillendiği mekândaki gül bahçesi ve Hz. İbrahim'i henüz mağaradayken besleyen dişi geyik de anlatı içerisinde özel bir yere konmaktadır.

⁹ Şanlıurfa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2017).

¹⁰ Anlatının tam hâli için bkz. (Akbiyık ve Kürkçüoğlu, 1990: 64-65; Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2017: 92).

Yukarıda belirtilen efsanede ön plana çıkan unsurların su, mağara, gül bahçesi, dişi geyik ve balık olduğu görülmektedir. Su ve balık olaylar silsilesi içerisinde değişim yaşayarak ortaya çıkmış ve kutsanmışlardır. Mağaranın Hz. İbrahim'i gireceği mücadele öncesi bünyesinde saklayan koruyucu unsur olarak metaforik bir yapıda kullanıldığını düşünmek mümkündür. Mağara özelinde kaya ve su ön plana çıkmaktadır. Anlatıda simgesel anlamların kutsallık üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bahsi geçen doğa unsurlarına kutsal anlamlar yüklenerek onlar üzerine özel bir korunuma getirildiği anlaşılmaktadır. Böylece insan-doğa ilişkisinde kutsiyete dayalı bir korumanın oluşturulduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Zamanla etrafında efsane anlatısının şekillendiği mekân kutsal bir alana dönüşmüş ve buralar günümüzde birçok kişinin ziyaret ettiği alanlar hâline gelmiştir. Hz. Halil'in hayatı üzerine şekillenen bu efsanede doğa ile kurulan ilişkide saygının ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bu saygının içerisinde korku da söz konusudur. Adeta kutsal bir zırhla korunan kutsal mekâna zarar verici bir davranışın cezalandırılacağı düşüncesi hâkim görüştür.

Şanlıurfa'nın 50 km. güneyinde, Harran'ın 20 km. güney batısında yer alan başka bir su kaynağının etrafında şekillenen *Aynel Arus Efsanesine* göre Hz. İbrahim eşi Sara ile burada evlilik törenini gerçekleştirmiştir. Bu sebeple burası Aynel Arus (düğün gözü) olarak adlandırılmaktadır.¹¹ Bu bölgenin su kaynağı ile vaha görünümde olması ilgili alanın etrafında özel bir anlatının şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Anlatı etrafında şekillenen davranış biçimleri, bölge insanının su kaynağına dikkatli bir şekilde yaklaşması gerektiği yönündedir. Bu dikkatin oluşmasında bölgeye Hz. İbrahim ve eşi ile anlam yüklenilmesi etkili olmuştur.

Dinin ileri gelen kişilerinin hayatı etrafında şekillenen bir diğer efsane anlatısı da *Hz. Eyyüp Efsanesidir*. Hz. Eyyüp'ün zenginliğinin arkasından gelen yokluğu ve hastalığı üzerine şekillenen bu anlatıda, sabır ve inanç vurgusu esas olsa da doğaya temas da söz konusudur. Anlatıya göre uzun bir imtihan sürecinden Hz. Eyyüp en sonunda sabrı ile sağlığına kavuşmaktadır.¹² Bu kavuşmaya aracılık eden su anlatı doğrultusunda şifalı olarak inanılmakta ve bu durum günümüzde de insanların bahsi geçen suya özel anlamlar yüklemesini sağlamaktadır. Böylece bir su kaynağı efsane anlatısı ile birleşerek kutsî bir anlam bütünlüğü içerisinde koruma altına alınmıştır. Ayrıca ona tedavi edici işlev yüklenerek suyun sıradanlıktan çıkarılması söz konusu olmuştur.

Bir başka anlatı *Edene Köyü Efsanesi* adlandırmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Adının Adn Cenneti'nden aldığı belirtilen köy, suyu ve yeşil alanı dikkat çekmektedir. Anlatıya göre Hz.

¹¹ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 20).

¹² Anlatının tam hâli için bkz. (Akbiyık ve Kürkçüoğlu, 1990: 65-66).

Âdem buraya gelmiş ve Adn Cennetinde yaşadığı bahçeyi hayal ederek bir inşa işine girişmiştir. Dolayısıyla bölgede bulunan kaynak suyu ve yeşil alana kutsallık yüklenmektedir.¹³ Görüldüğü üzere yeryüzündeki bir doğa unsuru cennet ve Hz. Âdem ile ilişkilendirmiş ve bu ilişkilendirme ilgili alanın toplum içerisinde üst düzeyde özel bir yer olarak algılanmasının önünü açmıştır. Bu algı etrafında yeşil alana ve suya yaklaşımın korumacı ve saygı içermesi kaçınılmazdır.

Su kaynağı üzerine anlatılan bir başka efsane de *Fışkıran Su Efsanesidir*. Bu anlatıda genel olarak bir kaynaktan çıkan suyun yönü çevrildiğinde kaynağın kuruduğu ama müdahale edilmeyen kaynağın suyunun güçlü bir şekilde aktığı anlatılmaktadır.¹⁴ Anlatıda diğerlerinden farklı olarak doğa ile kurulan kutsî ilişki yerine doğaya müdahalenin işlenmesi söz konusudur. Anlaşıldığı üzere bu anlatıda doğal kaynak suyuna herhangi bir müdahalenin doğru olmadığı belirtilmektedir. Suya müdahalenin doğru olmadığı yönünde bölgede çeşitli inanışların şekillendiği de anlaşılmaktadır. Bu inanışlarla adeta insanoğlunun doğaya hiçbir müdahalesinin kabul edilmemesi söz konusudur.

Akarsulara müdahale etmenin iyi olmadığı yönündeki inanışlardan biri de Fırat Nehri ile alakalıdır. Bir inanışa göre Fırat'ın suyunun tutulması kıyametin kopmasına veya bölgenin işgal altına alınıp çok fazla ölüm olmasına sebebiyet verecektir.¹⁵ Bu durum suyun önüne baraj yapılmasını dahi istememeyi beraberinde getirmektedir. Bunlardan anlaşıldığı üzere anlatılar etrafında oluşturulan inanışlarla insanın doğaya müdahalesi kısıtlanmaya çalışılmıştır.

Su ile bağlantılı olarak ele alınabilecek diğer anlatılar kuyular etrafında şekillenmiş efsanelere aittir. Şehir su şebekesi yaygınlaşmadan önce şehirde bulunan kuyular, yöre insanının su ihtiyacını gidermek için kullanılmaktadır. Bu kuyulardan bazılarında özel anlamlar yüklenerek onların etrafında anlatıların ve inanışların şekillendiği görülmektedir. Kuyular etrafındaki en yaygın inanış, kuyuların cinli veya perili olduğu ve onları rahatsız etmemek için özellikle geceleri su çekilmemesi gerektiği yönündedir.

Şanlıurfa'nın Kızılkuyu Köyü'nde geçen bir olayın anlatıldığı *Kızılkuyu Efsanesine* göre, köyde Ermenilerden kalma bir kuyu vardır ve bu kuyu kızıla yakın rengiyle dikkat çekmektedir. Köyde yaşayan iki kardeş Vahakin ve Suran ile kaval ustası babalarının başından geçen olayın ana olay örgüsünü oluşturduğu anlatıda, Vahakin atının gücüyle yörede dikkat çekmekte ve atın gücü bu kuyudan çekilen suya bağlanmaktadır. Bir yarışta tuzak kurulmasıyla Vahakin ağır yara alır ve babası tarafından kızıl kuyunun başında ölü bulunur. O günden sonra baba, bu

¹³ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 191).

¹⁴ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 109-110).

¹⁵ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 122-123).

kuyunun başında sürekli kavalını çalar ve zamanla kaval sesine kuyudan çıkan güzel bir kızın eşlik ettiği görülür. Yöreden bazı insanlar, bu kızı yakalamak isterken girilen mücadelede kızın kanı taşlara sıçrar -bu yüzden kızılıkuyu adı verilmiştir- ve o günden sonra kuyu sürekli olarak insanları içene çeker bir hâl alır. Bundan sonra yöre halkı, kuyunun insanları içine çektiğine inanarak ona çok fazla yaklaşmaz ve zaman zaman kuyudan sesler geldiğini belirtir.¹⁶

Anlatıya göre yöre insanının kuyunun kendisine ve içinde bulunan suya özel anlam yüklediği görülmektedir. Kuyunun farklı bir enerjisi olduğuna inanan yöre insanları hem kuyuya hem de içindeki suya dokunmaya cesaret edememektedirler. Bu anlatı ile insanın yaşadığı alanda bulunan bir unsuru sıradan görmediği anlaşılmaktadır. Su, insan için son derece hayati bir öneme sahipken yöre insanının kuyu efsanesi ve onun etrafında oluşan inancı ile suyu istediği keyfiyette kullanmadığı anlaşılmaktadır. Böylece geleneksel toplum yapısında doğaya karşı modern dönemdeki insan merkezli bakış açısından farklı olarak doğa merkezli bakış açısının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. İnsan merkezli değerler sisteminden doğa merkezli değerler sistemine geçiş *derin ekolojinin* esaslarındandır. Bu bakış açısıyla doğaya bütün ve eşit bakış söz konusudur.

“Derin ekoloji insanları ekosferin tüm üyelerine karşı eşitlikçi bir tavır almaya çağırarak kalmaz, bunu ekosferdeki tüm varlıklar ve türler için de ister. Böylece aynı tavrın nehirlere, arazilere, hatta çeşitli canlı türlerine ve kendi içinde sosyal sistem olarak nitelendirilen varlıkların (veya türlerin) tümüne karşı sergilemesi beklenir.” (Sessions’tan aktaran Garrard 2017: 43).

Efsane anlatılarının genelinde olduğu gibi yukarıdaki anlatıda insan çıkarlarının öncelikli olarak gözetilmesi yerine doğada yer alan bütün varlıklara eşit yaklaşıldığı görülmektedir.

Şanlıurfa’nın Viranşehir ilçesinde yaşanan büyük bir kuraklığın konu edildiği *Curcup Deresi Ayntas Kuyusu Efsanesinde*, bölge beyinin küçük kızı Zelal’in kuyudan su içip rüya görmesi ve bu rüyanın gerçekleşmesi söz konusudur. Daha sonra bu anlatıya bağlı olarak kuyunun suyunu içip dilek dilendiği ve rüyaların gerçekleşmesinin beklendiği inanç ortaya çıkmıştır.¹⁷ Burada kuyuya ve içerisinde yer alan suya özel bir anlam yüklenmesiyle büyüsel bir işlevin ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Böylece insanın çevresine özel anlamlar yükleyerek ekolojik sistemde yer alan herhangi bir unsuru sıradanlıktan çıkarma eğiliminin olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı kuyuların suyunun ise tedavi amaçlı kullanıldığı görülmektedir. *Cin Kuyusu Efsanesine* göre Siverekli mahallesi Tosun sokakta bulunan kuyu perilidir ve bu kuyunun suyu ateş

¹⁶ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 171-174).

¹⁷ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 224-226).

düşürücü özelliği için kullanılmaktadır.¹⁸ Burada kuyuya yüklenen anlam şifacılık yönüdür. Halk hekimliğinin doğa ile bir bütün hâlinde ilerleyişi bu anlatı özelinde dile getirilen husustur. Özel anlam yüklenen kuyular ve onun içerisinde yer alan sularla ilgili dikkat çekici bir diğer efsane ise *Hz. İsa ve Mendili Efsanesi*dir. Anlatıya göre Hz. İsa peygamberliğini ilan ettiğinde Şanlıurfa'da Kara Abgar adında bir kral hüküm sürmektedir. Bir hastalığa yakalanmış olan Abgar, Hz. İsa'nın namını duyar ve ona hastalığını düzeltmesi için yaşadığı yere davet eden bir mektup yollar. Böylece bölge insanının da Hristiyan olacağını belirtir. Mektubu okuyan Hz. İsa yüzünü sildiği bir mendili ona yollar ve böylece onun şifa bulacağını belirtir. Hz. İsa'nın mendilin daha sonra bir hırsız tarafından çalındığı ve önceleri kilise olan Ulu Cami'deki kuyuya atıldığı belirtilir.¹⁹ Dolayısıyla kuyunun nur saçtığı ve kutsandığı anlaşılır. Böylece kuyu ve kuyunun içerisinde yer alan su, dinin ileri gelen bir isim ile en üst seviyede kutsanmış olmaktadır.

Su merkezli efsane anlatılarının dışında dağ ve mağara gibi coğrafi unsurlar etrafında da anlatıların şekillenmesi söz konusudur. Şanlıurfa kent yaşamında mağaraların özel bir yeri olduğu bilinmektedir. *Şehrin güneyinde ve güneybatısında bulunan Ehber Dağı, Topdağı, Kırkmağara, Şih Maksut, Molla Ömer, Kalkanderesi, Kaleboynu, Dedeosman, Yakubiye ve Mance Deresi, Şanlıurfa Kalesi'nin üzerine oturduğu Damlacık Dağı, Kızılkoyun Kayalıkları, Büyükyol, Tıfındır Tepesi ve Şehitlik semtlerini içine alan geniş alanda yüzlerce mağara, sarnıç ve kaya mezarı yer almaktadır.* (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2017: 39). Bütün bu oluşumlar gündelik hayatta çeşitli amaçlarla kullanılmış ve birçoğunun etrafında çeşitli anlatılar şekillenmiştir.

Şanlıurfa'nın birçok noktasında yer alan mağaraların dikkat çekildiği *Hz. Davud'un Mabedi Efsanesinde*, farklı tarihi kaynaklardan yararlanılarak bu mağaraların eski dönemde gayrimüslimler tarafından puthane olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Hâl böyle olunca mağaların birçoğunda farklı kesişlerin ve Hristiyan ermişlerin mabedinin olması söz konusudur. Hatta bir zamanlar Hz. Davud'un mabedinin de bölgede yer alan mağaraların birinde olduğu belirtilmektedir.²⁰ Mağara merkezli anlatılar mağaraların bölge insanı tarafından sıradan bir oluşum olarak görülmediği aksine onlara son derece özel alanlar yüklendiğini işaret etmektedir. Gündelik hayat içerisinde birçok amaçla kullanılan mağaralar, yakın dönemde de toplum

¹⁸ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 177-179).

¹⁹ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2017:195-197).

²⁰ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 176).

hayatındaki işlevini korurken onlara özel anlamlar yüklemek son derece normaldir. Bu anlamlar ile mağaralar kültür içerisinde koruma altına alınmış olmaktadır.

Doğal çevre hakkındaki efsaneler sadece iyi yönlü değildir. *Karacadağ Efsanesi* bölgedeki önemli bir dağa duyulan öfkeyi dile getirmektedir. Anlatıya göre Karacadağ'da insanların başına bela olan bir ejderha vardır ve onu öldürmeye giden bir kişi ejderhanın ateşi karşısında dayanamayıp vefat etmiştir. Oğlunun öldüğünü anlayan anne ise dağa feryat edip onun karaya bürünmesini dilmiş ve dağın adı burada gelmiştir.²¹ Karacadağ etrafında şekillenen anlatı yöre insanın önemli bir doğa unsuruna yüklediği anlamı göstermektedir. Bu dağ içinde barındırdığı ejderha ile sıradan olmaktan çıkarılmıştır. Bilindiği üzere dağlar tarih boyunca görkemiyle insanı korkutan ekolojik unsurlardan olmuştur. Bu anlatıda insanın dağlara etki gücünün olduğu da belirtilmektedir. Bir annenin feryadı sonucu dağın renginin değişmesi toplumda anne olgusuna yüklenen gücü göstermektedir.

Efsane anlatılarında ekolojik sistem içerisinde önemli bir yere sahip olan hayvanlara da yer verildiği görülmektedir. Şanlıurfa'nın kültürel hayatında hayvanların önemli bir yer tutması efsanelerin içeriklerini de etkilemiştir. Hayvanlar arasında kuşlar, ceylan ve atlar ön plana çıkmaktadır. Kuşlar içerisinde güvercinler genellikle evlerin avlu ve damlarında beslenen, yöre insanı için özel bir zevk unsuru olan hayvanlardır. Bunun dışında yörenin bir diğer önemli kuşu olan keklikler ise her ne kadar canlı olarak yakalanıp kafeslerde beslense de daha çok av kuşu olarak görülmektedir. Yörenin kıraç arazisi ve dağlık bölgesi ile uyum sağlayıp kendine yaşam alanı oluşturan ceylanlar da yine yöre kültürü içerisinde özel bir yer edinmiş hayvanlardır. Ayrıca atlar da yine yörede özel önem verilen hayvanlardan olmuştur.²²

Şanlıurfa'da avcılık eski tarihlere kadar dayanmaktadır. Birçok av hayvanı yöre halkı tarafından avlanırken bazıları türkülere dahi konu olmuştur. Av hayvanları içerisinde keklik özelinde bir anlatının şekillendiği görülmektedir. *Keklik Efsanesine* göre, Hz. Hüseyin Kerbela'da ailesi ile şehit düştüğünde bütün hayvanlar feryat figan hâlindeyken keklik, Hz. Hüseyin'in kanını içmiş ve onun vücudunu gagalamıştır. Bu sebeple kekliğin gagasının ve ayaklarının kırmızı olduğu belirtilmektedir.²³ Bu anlatı kekliğin avlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Anlaşıldığı üzere efsaneler her zaman doğayı korumaya yönelik içeriklere sahip değildir. Toplumun kültürü ile bağlantılı olarak bazı unsurları yok etmeye yönelik içerikler de barındırabilmektedirler.

²¹ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 158-159).

²² Şanlıurfa kültüründe ön plana çıkan hayvanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2017: 99- 100).

²³ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 182-183).

Hız. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması olayına dayanan *Yusuftutan Efsanesinin* ekolojik çözümleme açısından önemi efsanenin bir kuşun ötüşü üzerinden şekillenen yönüdür. Bölgedeki inanışa göre halk arasında Yusuftutan kuşu olarak adlandırılan kuş, Hız. Yusuf'un atıldığı kuyu başında 'Yusufumu tu tu tu' şeklinde ötmüş ve günümüzde de ötüşü bu seslenmeyi hatırlatır şekilde olduğundan kuş adını buradan almıştır.²⁴ Böylece anlatıda bahsi geçen kuş, toplum tarafından özel bir yere konularak adeta koruma altına alınmıştır.

Keklik ve Yusuftutan kuşları hakkındaki anlatılara bakıldığında ikisinin dinin ileri gelen kişilerine karşı takındıkları tavır açısından değerlendirildiği görülür. Bu tavır iyi yönde olduğunda kuş sosyokültürel hayatta özel bir yere alınmış; anlatıda kuş kötü bir tavır ile anıldığında kuşun yok edilmesine varan bakış açısı geliştirilmiştir. Sadece bu noktadan konuya yaklaşıldığında bile Şanlıurfa'nın kültürel hayatında insanın doğa ile kurduğu ilişkide dinin ne kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Nesli tükenme tehlikesinde olduğu için Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinde koruma altına alınan Kelaynak kuşları bölgenin sembolü hâline gelmiştir. Halk arasında Kelaynak kuşların bereketle ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. *Kelaynak Efsanesine* göre tufan sonrası Hız. Nuh gemisindeki kuşları çift hâlinde etrafa saldıığında bu kuşlar, Birecik'in kayalık yamaçlarına gelip yuva yapmışlardır. Yuva yapılan topraklar ortasından Fırat geçen verimli ovalara sahiptir. Göçmen kuş olan Kelaynakların göç ettikten sonra yöreye dönüşü halk arasında Fırat'ın durgunlaşması ve bereketin gelmesi anlamına gelecek şekilde müjde ile karşılanır olmuştur.²⁵ Anlatıdan anlaşıldığı üzere bölge insanı kuşlar merkezli bir halk takvimi oluşturmuşlardır. Kelaynak kuşları Birecik'e şubat sonlarında gelmekte temmuz sonlarında ise göçmektedir. Kuşların mevsimsel hareketleri yöre insanlarıncaya bereketle ilişkilendirilerek özel anlamlar ortaya çıkarılmıştır.

Hayvanların dışında bölge için önemli olan yeşil alanlar ve tarım faaliyetleri hakkında da efsanelerin şekillendiği görülmektedir. Şanlıurfa'nın Siverek ilçesine bağlı Arastul (Bakanak) köyünde şekillenen *Kafur Baba Efsanesine* göre köyün ağası hacca gittiğinde ağanın yanında rençberlik yapan yoksul bir adam olan Kafur ile ağanın hanımı arasında çeşitli dedikodular çıkmıştır. Bu arada Kafur ağasının çok sevdiği köfteleri göz açıp kapayıncaya kadar haçtaki ağasına götürüp geri gelmiştir. Dedikodulardan rahatsız olan Kafur, ağa geldikten sonra köyü terk etme kararı verir. Ağa haçtan döndüğünde köylü onu karşılar ve Kafur'un gösterdiği olağanüstülüğün farkında olan ağa, asıl hacının Kafur olduğunu belirtir. Bunun üstüne köylü

²⁴ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 180-181).

²⁵ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 1185-186).

Kafur'a yönelir. Köylülerin üzerinde geldiğini gören Kafur, dedikodular yüzünden kendine saldıracaklarını zannedip Allah'a canını alması yönünde dua eder ve dua kabul olur. Bunun üzerine Kafur bir anda gözden kaybolur ve asası bir ağaca dönüşür. Yaşanan olağanüstülüğü gören köylüler hayret içinde kalır ve bu ağacı ziyaret hâline getirirler.²⁶ Yöredeki ağacın oluşum aşamasının anlatıldığı bu efsane ile ilgili ağaca kutsallık atfedilerek onun korunduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten yer yüzüne gelişinin ve yeryüzündeki ilk çiftçilik faaliyetinin anlatıldığı *Âdem ile Havva Efsanesine* göre, çiftçilik faaliyeti etrafında toprağın değeri üzerinde durulmaktadır. Anlatının etrafında oluşan inanişe göre Harran Ovası ilk insanın ayak bastığı ve ilk kez sabanın sürülüp öküzün çifte koşulduğu yerdir. Ayrıca buğday, akgül ve nar cennetten buraya getirilmiştir ve dolayısıyla bu ürünler de kutsallık arz etmektedir. Bunların dışında çiftçilik faaliyetinde önemli yeri olan öküze karşı yaklaşım yine anlatı doğrultusunda Hz. Âdem'den kalma gelenekler üzerine yürütülmektedir.²⁷ Bölgenin verimli toprakları ve sulama imkânları ile tarım önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Bu durum anlatıda işlenip çiftçilik faaliyeti Hz. Âdem'e dayandırılmış ve böylece çiftçilik özel bir konuma getirilmiştir. Bölgede sıklıkla karşılaşılan buğday, gül ve nar cennetle ilişkilendirilerek bunların etrafında son derece güçlü bir anlam yüklemesinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen efsane anlatılarını toparlayacak olursak efsaneleri ve anlatı içerisinde yer alan ekolojik unsurları şu şekilde tablo hâlinde göstermek mümkündür:

Efsanenin Adı	Su	Hayvan	Dağ- Mağara	Bitki-Meyve
<i>Halilürrahman ve Aynzeliha Gölü Efsanesi</i>	Şifalı Su	Balık	Mağara	Gül
<i>Aynel Arus Efsanesi</i>	Su Kaynağı			
<i>Hz. Eyyüp Efsanesi</i>	Şifalı Su		Mağara	
<i>Edene Köyü Efsanesi</i>	Su			Yeşil Alan
<i>Fıskıran Su Efsanesi</i>	Su Kaynağı			
<i>Kızılkuyu Efsanesi</i>	Su Kaynağı			

²⁶ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 258-259).

²⁷ Anlatının tam hâli için bkz. (Kurtoğlu, 2005: 28-29; Kürkcüoğlu ve Kürkcüoğlu, 2017: 91-92).

<i>Curcup Deresi Ayntas Kuyusu Efsanesi</i>	Dilekleri Gerçekleştiren Su			
<i>Cin Kuyusu Efsanesi</i>	Tedavi Edici Su			
<i>Hz. İsa ve Mendili Efsanesi</i>	Kutsal Su			
<i>Hz. Davud'un Mabedi Efsanesi</i>			Mağara	
<i>Karacadağ Efsanesi</i>			Dağ	
<i>Keklik Efsanesine</i>		Keklik		
<i>Yusuftutan Efsanesi</i>		Güvercin		
<i>Kelaynak Efsanesi</i>		Kelaynak		
<i>Kafur Baba Efsanesi</i>				Ağaç
<i>Âdem ile Havva Efsanesine</i>		Öküz		Buğday Nar Gül

Tablo 1. Efsane ve anlatılarda yer alan ekolojik unsurlar

Tabloya göre anlatılarda en çok üzerinde durulan unsur sudur. Bu durumu kentnin coğrafi konumu ile açıklamak mümkündür. Yaşanılan coğrafyada su imkânlarının kısıtlı oluşu sınırlı kaynağın korunması gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Efsane anlatılarıyla bu korumanın desteklendiği anlaşılmaktadır. Anlatılarda suya şifa verici, tedavi edici, kutsal ve büyüsel amaçlarla kullanılma gibi anlamlar yüklendiği görülmektedir.

Efsane anlatılarda üzerinde durulan bir diğer unsur hayvanlar olmuştur. Hayvanlar şehir insanın sosyal hayatında özel bir konumdayken anlatılar ile bu konunun desteklenmesi son derece olağandır. Hayvanlar etrafında şekillenen efsaneler incelendiğinde toplumun değer yargılarının ekolojiye yaklaşımda ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, keklik üzerine kurulan anlatıda bu hayvanın Hz. Hüseyin'e karşı gerçekleştirdiği kötü davranış vardır. Bu durumda keklik avlanması gereken bir kuş olmuştur. Yusuftutan Efsanesinde yer alan kuşun ise Hz. Yusuf'a karşı doğru bir davranışta bulunduğu anlatılmakta ve bahsi geçen kuş türünün toplum tarafından korunması gerekenler listesine girmesi söz konusu olmaktadır. Böylece toplumsal

değer yargılarının anlatılara yansımaları şeklinin bireyin ekolojiye karşı yaklaşımını etkilediğini söylemek mümkündür.

Son olarak yaşanan coğrafyada mağaranın çok olmasının, bu mağaralara özel anlamlar yüklenerek anlatılara yansımaları beraberinde getirdiği görülmektedir. Efsanelerde mağaralar metaforik bir şekilde koruyucu ve sığınacak yer olarak kullanılmaktadır. Ayrıca coğrafyanın bitki örtüsünden yoksunluğu yeşil alanların ve bitki çeşitlerinin özel anlamlarla anlatılara yansımalarının önünü açmaktadır.

Bütün bunlar insanların içinde yer aldığı ekolojik sistemi anlamlandırma ve buna bağlı olarak davranış şekillerini belirleme eğiliminin olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Modern dönemde çevresel sürdürülebilirlik önemli tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Doğadaki tahribatın artması ve doğal kaynakların hızla tükeniyor olması, bu tartışma alanının daha fazla üzerinde durulması gerekliliğini doğurmaktadır. Çevresel tartışmaların birçoğunda doğaya insan merkezli bakış açısı eleştirilmiş ve ekosistemin bir bütün olarak düşünülüp doğa merkezli yaklaşımın esas alınması gerekliliği dillendirilir olmuştur. Bu da modern dönemdeki doğa-insan ilişkisinin eleştirilmesi anlamına gelmektedir. Yapılan eleştirilere çözüm önerisi ise geleneksel ekolojik bilgiyi işaret etmektedir.

Geleneksel bilgi öncelikli olarak kırsal hayatın içerisinde yer alan yerel ve ilkel olarak adlandırılan toplumlara ait bilgi olarak görülmektedir. Bu özellikleri bünyesinde barındıran toplumlarda çevreyle etkileşim daha yüksek ve yaşam mücadelesinde geleneksel yöntemler daha sık başvurulan kaynaklar olduğundan, böylesi toplumlarda geleneksel bilgilerin yaygınlığı kaçınılmazdır. Ancak insanlık tarihinde yaşanan değişimlerle geleneksel olandan uzaklaşma söz konusu gibi görülse de geleneğin üretimi bir şekilde toplum içerisinde devam etmektedir. Bu sebeple modern dönem toplumlarının çoğunluğunun yaşam alanı olan kentler, geleneksel bilgi üretimi ve kullanımı noktasında kaynak olma özelliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Böylece kent ortamındaki efsanelerin geleneksel ekolojik bilgilere ulaşma hususunda önemli birer kaynak olduğunu söylemek mümkündür.

Geleneksel bilginin ekoloji ile alakalı yönünü oluşturan geleneksel ekolojik bilgi, doğa ile savaşmak yerine onunla bir bütün hâlinde karşılıklı saygı ilişkisine dayalı bir yaşam idame ettirmenin bereket getireceği düşüncesi temellidir. Bu görüşün esasında doğadaki her şeyin birbiriyle bir şekilde bağlantılı olduğu fikri vardır. Bu da her bir unsurun sürdürülebilir yaşam hususunda birbirine ihtiyaç duyduğu düşüncesini desteklemektedir. Bütün bunlar geleneksel ekolojik bilgide insanın doğadan ayrı olarak değil, doğa ile bir bütün ve doğaya karşı sorumluluğu olan bir rol üstlenmesini sağlamaktadır.

Modern dönemde doğayı istenilen şekilde kullanma yönünde eğilim varken geleneksel ekolojik bilgide yer alan bakış açıları ile geleneksel yaşam içerisinde yer alan doğa ile ilgili değer ve inançlar, insanın doğaya karşı takınacağı tavrı belirlemektedir. Şanlıurfa efsanelerine yansıyan doğayı korumaya yönelik inançlar aslında geleneksel kültür yapısındaki doğaya yaklaşımın önemli birer örneğidir.

Ekolojik çözümlene bakış açısıyla ele alınan 16 Şanlıurfa efsanesinde doğayı kutsallaştırma eğilimini çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Doğayı kutsallaştırma sürecinde dinî referansların Hz. İbrahim, Hz. Eyüp, Hz. Âdem, Hz. Davud, Hz. Hüseyin gibi oldukça kuvvetli isimlerden seçildiği görülmektedir. Bu durum bir yandan Şanlıurfa'nın peygamberler şehri olduğu görüşünün anlatılara yansımış hâliyen diğer yandan anlatılarda yer alan ekolojik çevrenin en üst düzeyde kutsiyet kazanmasını sağlamaktadır. Anlatılarda sadece İslam dinini ait önemli şahsiyetlerin değil Hristiyanlık gibi diğer dinlere ait kişilerin de olması şehrin kültürel yapısındaki tarihi çeşitliliği göstermektedir.

İncelenen efsanelerde su, hayvan, tabiat, dağ, mağara ve çiftçilik gibi unsurların üzerinde durulduğu görülmektedir. Anlatılarda ele alınan her bir unsur, gündelik hayatta son derece işlevsel rollere sahiptir. Bu sebeple toplumun yaşamı için önemli gördüğü noktaları kültürel ürünleriyle desteklediği anlaşılmaktadır. Efsanelere genel olarak bakıldığında yerel halkın kültürel dinamiklerine bağlı olarak çevresine daha çok kutsal bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Çevredeki neredeyse her bir tabiat unsurunun dini bir gerekçe ile oluşumu açıklanmış ve buna bağlı olarak geleneksel ekolojik bakış açısı geliştirilmiştir. Ekolojik bir unsurun oluşum gerekçesi, sözlü anlatılar ile aktararak ilgili unsurların en üst düzeyde korunması ve bu unsurlara karşı dikkatli yaklaşılması gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. Böylesi ekolojik bakış açısına sahip olan birey, doğaya ait unsurları kendi çıkarları doğrultusunda gelişigüzel kullanmak yerine, belirli ritüellere bağlı ve yeri geldikçe kendi çıkarlarını geriye atan yani doğa merkezli bir yaklaşımda bulunması söz konusu olacaktır.

Kaynakça

- AÇA, Mehmet vd. (2015). "Anonim Halk Edebiyatı", *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, ed. M. Öcal Oğuz, Ankara: Grafiker Yayınları.
- BELEK, İlker (2016). *Dinin Toplumsal Kökenleri- Animizm, Totemizm, Şamanizm, Dini Süreci*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- ÇELİK, Adil ve Altuğ Ortakçı ed. (2019). *Ekoeleştiri Folklor ve Edebiyat İncelemeleri*. Kömen Yayınları: Konya.
- DEMİR, Necati (2013). *Türk Efsaneleri I-II*. Edge Akademi: Ankara.
- ERGİN, Meliz ve Özen Nergis Dolcerocca (2016). "Edebiyatta Ekoeleştirel Yaklaşımlar: Ekoşiir ve Elif Sofya", *SEFAD*, S. 36, s. 297-314.
- GARRARD, Greg (2017). *Ekoeleştiri- Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*. İstanbul: Kolektif Yayınevi.

- KAYA, Dođan (2014). *Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KELEŞ, Ruşen vd. (2015). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitapevi.
- KILIÇ, Nilgün Sofuođlu (2019). “Halk Kültüründen Modern Kültüre Ekolojik Yansımalar: Ekolojik Yaklaşım ve Hareketler Üzerine Bir İnceleme”, *Yörük Ali Efe Uluslararası Halk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu*, 29-30 Kasım 2019, Aydın.
- KURTOĞLU, Mehmet (2017). “Prophet Jesus (Pbuh) and the Legend of the Holy Cloth”, *Şanlıurfa/The City of Civilizations Where Prophets Met*, ed. Alparslan Açıkgenç ve Abdullah Ekinci, İstanbul: KUM Publishing, s. 195-197.
- KÜRKÇÜOĞLU, Cihat ve Sabri Kürkçüoğlu (2017). *Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlığı*. Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.
- ÖZDEMİR, Nebi (2018). “Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 18: 1-28.
- SAKAOĞLU, Saim (2013). *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınevi.
- YILMAZ, Şirin (2019). “Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Beypazarı Evleri”, *Milli Folklor*, S. 124, s. 213-229.
- YOLCU, Mehmet Ali ve Mehmet Aça (2019). “Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor” *Folklor/Edebiyat*, S. 100, s. 861- 871.